

A „MAFFIAÁLLAM” MAGYARÁZÓ EREJE

TECHET PÉTER

Bálint Magyar – Bálint Madlovics:

The Anatomy of Post-Communist Regimes

A Conceptual Framework

CEU Press, Budapest, 2020.

834 oldal, \$49.99 / €44.99 / £39.99

A Nemzeti Együttműködés Rendszerének (NER) tizenegyedik évében is zajlanak a közéleti és tudományos viták a rendszer természetéről – és főleg arról, milyen tudományos kategóriával írható le a rendszer. Az olyan publicisztikai jelzők, hogy „diktatúra” vagy „fasizmus”, a vitát nem viszik előre, elvégre egyrészt ezen jelzők eleve leegyszerűsítők, másrészt könnyen cáfolhatók. Vannak választások, működnek az intézmények, lehet szidni a kormányt – miközben jól látható, hogy mindez csupán a formális (jogi) váza egy rendszernek, amely mégiscsak megnehezíti a választásokon a győzelmet; párt- és kormányzolgálatba állít ezek ellenőrzésére is hivatott intézményeket; és éppen a közszolgálat terén nem tájékoztat, hanem propagandát ad. Mindezek nem feltétlenül jogilag megfogalmazott korlátozások, hanem a joggal való visszaélés esetei.

A rendszer leírására többféle próbálkozás van. A politológiai irodalom divatfogalma jelenleg a „hibrid rezsim”,¹ ez azonban a rendszer lényegére vonatkozó kérdést nem megválaszolja, hanem egy újabb kategória bevezetésével átfogalmazza. A „hibrid rezsim” kifejezés azt jelzi, hogy a XXI. században lehetségesek rendszerek, amelyekben egyszerre vannak jelen procedurális demokratikus, formális jogállami és tartalmi autoriter elemek – de ez a fogalom túlságosan nyitott ahhoz, hogy ténylegesen leírna, pláne elméletileg és eszmetörténetileg elhelyezné a Nemzeti Együttműködés Rendszeréhez hasonló rezsimet.²

Ennél már előremutatóbb az újbaloldali elemzés, amely a rendszert elsősorban gazdasági irányból ragadja meg – de közben nem csupán a jelenlegi, de az ezt megelőző 1990 és 2010 közötti rendszernek is a kritikáját adja.³ Eszerint a jelenlegi modell túlpörgetett és szükségszerű folytatása a liberális kapitalizmusnak a félperiférián: a liberális kapitalizmus egyrésztől nem foglalkozott volna azon szociális problémákkal, amelyekre eszerint a populisták akarnak és tudnak választ adni; másrésztől azonban ezen jobboldali populizmus – kicsit a dimitrovi

fasizmusdefiníció értelmében – éppen azon rendszer immáron autoriter folytatását biztosítaná hatalmilag, amelyet politikailag kritizál és amely a társadalmi feltételeit megteremtette.

A „hibrid rezsimhez” képest ez valóban innovatív megközelítés, bár a leíró mellett nagyon erős az ideológiai jellege. Mindazonáltal rámutat a liberalizmus és az autoritarizmus lehetséges közelségére. Az „autoriter liberalizmus” megnevezés – amely azt a rendszert jelöli, ahol a piaci érdekeket autoriter módon érvényesítik – már a weimari köztársaságban megszületett: Hermann Heller szociáldemokrata közjogász írta le ekként Carl Schmitt kriptofasizta államelméletét.⁴ Schmitt ugyanis valóban „totális államot” akart, de nem abban az értelemben, hogy az állam mindent ellenőrizzen – mint egy jóléti állam-ban, amit ő épp ezért „mennyei totalitásnak” nevezett –, hanem hogy erővel biztosítsa a társadalmi és politikai szereplőkkel – elsősorban a munkássággal

1 ■ Matthijs Bogaards: How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. *Democratization* 16 (2009), 2. szám, 399–423. old.; Leah Gilbert – Payam Mohseni: Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. *Studies in Comparative International Development*, 46 (2011), 270–297. old.

2 ■ A hibridrezsim-konceptciónak a NER-re alkalmazhatósága kapcsán kritikus Körösi András – Gyulai Attila: A hibridrezsim-fogalom korlátai és egy alternatív megközelítés: a plebisciter vezérdemokrácia. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea: *Hibrid-rezsimok. A politikatudomány X-aktái*. MTA TKP-TI – Napvilág, Bp., 2019. 159–177. old.

3 ■ Többek között lásd Gábor Scheiring: *The Retreat of Liberal Democracy: Authoritarian Capitalism and the Accumulative State in Hungary*. Palgrave MacMillan, London 2020.

4 ■ Hermann Heller: Autoritärer Liberalismus. *Die Neue Rundschau*, 44 (1933), 1. szám, 289–298. old.

5 ■ Carl Schmitt: Starker Staat und gesunde Wirtschaft (1932). In: uő: *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*. Duncker & Humblot, Berlin, 1995. 74skk., 81. old.

6 ■ Schmitt számára a demokrácia lényege a vezetők és vezetettek szubsztanciális homogenitása, ami a heterogenitás felszámolásával érhető el, vö. Carl Schmitt: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* (1926), Berlin 1996, 13. sk. old.; uő: *Verfassungslehre* (1928). Duncker & Humblot, Berlin, 2017. 226. skk. old.

7 ■ Hans Kelsen: *Vom Wesen und Wert der Demokratie*. 2. Aufl. (1929). In: uő: *Verteidigung der Demokratie. Abhandlungen zur Demokratietheorie*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2006. 149–228. old.

8 ■ Bálint Magyar: *Post-Communist Mafia State. The Case of Hungary*. CEU Press, Bp., 2016.

9 ■ Maurizio Catino: How Do Mafias Organize? Conflict and Violence in Three Mafia Organizations. *European Journal of Sociology*, 55 (2014), 2. szám, 180sk. old.

10 ■ Bálint Magyar (ed.): *Stubborn Structures. Reconceptualizing Post-Communist Regimes*. CEU Press, Bp., 2019.

és pártjaival, szakszervezeteivel szemben – az „egészséges gazdaságot”.⁵

A schmitti „mennyiségileg totális állam” minősítés segít megérteni, hogy azon liberális kritika, amely általában a „nagy államot” bírálja – és például az orbáni rendszerben is pusztá etatizmust vél felfedezni –, nem veszi észre, hogy nem mindegy, az állam autoriter-hatalompolitikai vagy jóléti értelemben „nagy”-e. És azon „minőségi totális állam”, amelyet a weimari köztársaság konzervatívjai támogattak, éppen az államnak a gazdaságból és a társadalomból való kivonulását, de a hatalmon lévők politikai és gazdasági érdekeinek kemény képviselőjét jelentette. Ez pedig az orbáni rendszerre is alkalmazható leírás: a magyar állam ugyanis egyáltalán nem „nagy” szociális értelemben, de „nagy” a hatalmon lévők érdekeinek képviselőjében – ebből a „minőségi totalitásból” pedig mindazok (beleértve a külföldi gazdasági szereplőket is) profitálnak, akik a NER-rel legalább üzletileg együttműködnek.

Amit Hermann Heller „autoriter liberalizmusként” ír le, az Orbán Viktornál „illiberális demokráciaként” jelenik meg. Miközben ezen kifejezés és leírás is érdekes – és nem csak azért, mert a rendszertől magától származik. Látható, hogy egyrészt Orbán nem meri a liberális jelzőt használni magára vonatkoztatottan, ezért illiberálisnak hívja magát, de ez legfeljebb jog- és társadalompolitikailag helyes leírás, gazdaságpolitikailag már nem feltétlenül az; másrészt a demokráciát Carl Schmitt-tel közösen érti félre,⁶ mintha annak lényege a pluralizmus felszámolása és nem éppen – amint arra Hans Kelsen mutatott rá eddig a legprecízebb elemzésben⁷ – a pluralizmus lenne.

Miközben a „hibrid rezsím” megjelölés operatív használhatatlan, elvégre ami egy „új jellemző”, igazából nem mond a dologról még semmit; az újbaldali kritikák pedig a liberalizmusnak csupán a gazdasági oldalát emelik ki, és ott is minden szereplő kapcsán autoritarizmust feltételeznek; Magyar Bálint (újában Madlovics Bálinttal közösen) – szociológus lévén – egy olyan elméleti keretet dolgozott ki, amely az empiriából kiindulva ad fogalmi keretet és innovatív magyarázatot a történésekre.

Ez a maffiaállam koncepciója.⁸ Lényege, hogy egy bizonyos csoport, amely maffiaszerűen működik és gondolkodik, megszerezte az államot – azok a vonások, amelyeket akár a liberális, akár a baloldali kritikák érzékelnek (a jogállam leépítése, a kizsákmányolás stb.) ezen koncepcióban „csupán” a felületei mindannak, amit *state capture*-nek is nevezhetünk. Magyar és Madlovics a maga heurisztikus modelljével azonban a *state capture* koncepcióját továbbgondolta és kiegészítette. A „maffia” lényege, hogy egyszerre informális, autoriter, hierarchikus – gyakorlatilag egy archaikus családmódellet követ, amelyben a pater familiaris tartja össze egyértelmű szabályok nélkül „a családot”.⁹ Ebben semmiféle államiség – akárcsak „mély államiség” – nem jele-

nik meg, mert mindent a „családapa” tetszőleges és önkényes akarata és a „családtagok” iránta tanúsított irracionális tekintélytisztelete határozza meg.

Fel lehetne róni Magyarnek és Madlovicsnak, hogy a „maffiaállam” egy oximoron, elvégre a maffia mindenütt, ahol létezik, ott ér véget, ahol az állam kezdődik. A „maffia” korrumpálja az „államot”, de nem válik formális, jogi értelemben „állammá”. A maffia joga sokkal inkább az Eugen Ehrlich-i értelemben vett „élő jog”: azaz azon szabályok összessége, amelyeket egy adott közösség az állam „mellett”, „alatt” és – ha kell – „ellenében” alkalmaz és elfogad. Az oximoron azonban feloldható abban az értelemben – azontúl, hogy eleve a szerzők nem „maffiának és államnak”, hanem egy új kategóriával „maffiaállamnak” írják le a NER-t –, hogy a maffia nemcsak az állam „mellett”, „alatt”, „ellen” létezhet, de akár meg is szerezheti az államot, amikor is az „állam” maga lesz a „maffia”. Ilyenkor áll elő az az érdekes helyzet, hogy az állami jog formalitása és intézményessége mellett a tényleges folyamatokat, ebben az értelemben a jog és az intézmények tartalmát egy informális kör diktálja – módszereiben és pláne céljaiban is megmaradva maffiának.

A *deep state* is ismert kategória az ilyen jelenség leírására, de ott a működés államszerű marad, amennyiben is a kapcsolatokat nem a maffiára jellemző „családias” informális határozza (csupán) meg. A „maffiaállam” kapcsán a „család” nemcsak egy metafora, de – elég az Orbán család gazdasági szerepeire vagy a Trump család politikai pozícióira gondolni – tényleges helyzetet takar. A „családba” eleve nehéz bekerülni – ellentétben akár csak az autoriter, de formalizált állammal, ahol megvannak a hatalomra (és hatalomba) kerülés útjai –: egyrésztől tényleg a beleszületettség vagy a beházasodottság a „tagsági” kritérium, másrésztől azok, akik ezen „tagsági” viszonyon kívül érintkeznek a „családdal”, a „családfő” önkényétől, szeszélyétől függően maradhatnak a hatalom (a „család”) „előszobájában”. Mindez a rendszert egyrésztől (a „családias” kötelék miatt) hihetetlenül keménnyé és átláthatatlanná, másrésztől a kívülállók számára esetlegessé teszi, amire azok vagy nagyon óvatos és figyelmes lojalitással, vagy értetlenkedő félelemmel reagálnak.

Magyar a „maffiaállam” heurisztikus bevezetése után jelenleg két irányban is megerősítette az elméletet: Madlovics Bálinttal közösen elméleti apparátust alkotott (pontosan definiált fogalmi készlettel), amely – amint az részben már meg is történt – konkrét esettanulmányok készítését teszi lehetővé.¹⁰ Miközben számos elméletben Kelet-Európa monolit egységként jelenik meg, amelyet egy liberális kritikai olvasatban autoriterebbnél autoriterebb rezsimnek alkotnak – a baloldali kritikai olvasatban pedig hozzáteszik még, miként zsákmányolnák ki az autoriter rezsimet a félperifériát –, a „maffiaállam”-koncepció ennél sokkal precízebben mutat rá a regionális különbségekre. Például hiába vannak

autoriter és konzervatív vonásai a jelenlegi lengyel és magyar rendszernek, a PiS rendszere semmiképpen sem működik „maffiaszerűen”, inkább az ideológiai tekintély, mint a gazdaságiérdek-alapú lojalitás az összetartó erő. Szlovákiában sem beszélhetünk „maffiaállamról” Robert Fico és Peter Pellegrini kormányzása idején, mert a „maffia” megmaradt állam „melletti”, „alatti”, „elleni” szereplőként: ha beférkőzött is az államba, az állam nem lett egy vele. Gyakorlatilag a Magyar–Madlovics-féle „maffiaállam” első és legtisztább változata a mostanra leváltott Milo Đukanović-féle Montenegró volt: ideológiai pragmatizmus, kizárólagos gazdasági érdekek miatti politikai hatalomgyakorlás, családi kötelek. Azaz a „maffiaállam”-modell – noha posztkommunista rendszerek leírását ígéri – összetettebb és specifikáltabb képét adja azon térségnek, amely már harminc éve a maga „posztkommunizmusában” eltérőbb irányokba fejlődik, semhogy még mindig egyetlen blokként lehetne kezelni.

A maffiaállam-konceptió erőssége a hibridrezsimek-konceptióval szemben az, hogy egyáltalán állít valamit; az újbaloldali kritikákkal szemben pedig a leíró, nem ideologikus jellege, elvégre – noha a szerzők liberálisok – az elméletük nem tekinthető „liberálisnak” abban az értelemben, hogy a „maffiaállamon” a liberalizmus hiányát kérné számon. A „maffiaállam” ideológiamentes – ahogy az „államot”, az eszméket és a gazdaságot is csupán használja –, ekként a kritikája is az. Az újbaloldali kritikák egy kidolgozott fogalomkészletre építenek (azt csak mellékesen és ironikusan jegyezzük meg, hogy a félperiféria lokális folyamatainak leírására a „centrum” univerzális elméleteit és fogalmait használják); most Magyar és Madlovics munkája révén ehhez alternatívaként egy másik nyelvi és fogalmi lehetőség lépett elő, amely ráadásul „lokálisabb” és empirikusabb természetrajzot ad, mint a felülről lefelé gondolkodó, nagy narratívák.

Egy elméletnek nem kell feltétlenül a lenini *Чмо делать?* értelmében azonnal politikai iránymutatást is adnia – de a jelen helyzetben talán mégsem elvetendő, ha a NER leírására vállalkozó elméleteket a cselekvési ajánlataik felől is megnézzük. A „hibrid rezsim” kifejezés e téren se mond sokat – mondhatnánk: a „hibrid rezsim” „hibrid megoldásokat” kíván. Az újbaloldali kritikák már adnak cselekvési programot is, amennyiben arra hívják fel – részben helyesen – a figyelmet, hogy az autoriter váz mögött a gazdasági folyamatokat, érdekeket is észre kell venni. Ezt amúgy a „maffiaállam”-konceptió se tagadja, elvégre a maffia gazdasági szereplő, gazdasági érdekekkel, csak ellentétben az újbaloldali kritikákkal, nem feltételez ideológiai cselekvést a maffia kapcsán. A maffia se nem neoliberalis, se nem szocialista.

A Magyar–Madlovics-féle leírás arra mutat rá, hogy a változás egy ilyen struktúrában egyszerre nagyon nehéz és nagyon könnyű. Egyrésztől nagyon nehéz, mert a „család” nincs jelen a politikai aréna-

ban, eleve nehezen behatárolható – azaz az ellenzék egy „maffiaállamban” sohasem a tényleges hatalommal, csak a formalizált árnyaival tud küzdeni. Másrésztől viszont nagyon könnyű, mert a „család” hatalma annyira informális, hogy könnyen külső nyomás alá helyezhető – nem beszélve arról, hogy a „család” maga is sok ellenfelet termel ki a környezetében saját informálisága és tetszőlegessége miatt, akik egy adott pillanatban hátat fordíthatnak neki. Egy biztos: ha az ellenzék a „maffiaállamot” akarja leváltani, akkor elegendő csak összefognia, és az állam visszaszerzésének programjánál többet elsősre nem is kell kínálnia. Ennyiben a „maffiaállam” igazából etatista utat javasol: az államot ki kell emelni az ellenőrizetlen magánszereplők kezéből, és vissza kell adni „a köznek”.

Az azonban, hogy a maffiaállam-konceptió ennyire értéksemleges, pragmatikus és empirikus, egyben egyetlen korlátjára is rámutat: nem elemzi kellőképpen azon társadalmi-gazdasági folyamatokat, amelyek egy „maffiaállamszerű” rezsimhez vezetnek; másrésztől nem ad tartalmi alternatívát a „maffiaállam” kialakulásával szemben. E két téren éppen az újbaloldali elméletek erősebbek – nem állítva azt, hogy akár a jelenlegi rendszer kialakulásának leírásában, akár tartalmi alternatívája megfogalmazásában igazuk lenne. A „maffiaállam”-konceptiónak amúgy ez a „hiányossága” nem lényegi, mert éppen egy erősen empirikus elmélet képes a kialakulást is leírni és a lehetséges felbomlást is felvázolni. Éppen ezért a Magyar–Madlovics-féle fogalmi kereten belüli további új munkákat, esettanulmányukat kívánhatunk. □